

„Ahogy valójában volt”

Inashood – Az arizonai lutheránus apacs misszió és lelkészeinek története

■ BOGNÁRNÉ HORGOSI ANIKÓ

HARTZELL, Eric: *Inashood – The Story of the Arizona Apache Lutheran Mission and Their Pastors*. Northwestern Publishing House, Milwaukee, Wisconsin, 2022.

A lutheránus külmissziók említésekor elsőként talán a számik, a lappföldi őslakosok között végzett pietista szellemiségű misszió jut az eszünkbe, esetleg az Indiában és Afrikában tevékenykedő miszionáriusok történetei. Kevesebbet tudunk az észak-amerikai missziói munkáról, és ha valamiért mégis a látókörünkbe kerül, annak sokszínűsége – valójában az együttműködés hiánya miatt meglehetősen bonyolult szerkezete és története – könnyen elijeszthet a további kutatástól (REUSS 1982). Ezért első lépésként felvázolom azokat a szervezeti és földrajzi kereteket, amelyek között Eric Hartzell könyvét elhelyezhetjük. A kötetben tárgyalt misszió a Wisconsin Evangélikus Lutheránus Zsinat (Wisconsin Evangelical Lutheran Synod – WELS) ernyője alatt működik még ma is. A szervezet a 19. század második felében négy missziói állomást nyitott Arizonában: East Fork és Cibecue (a Fort Apache Rezervátumon), Peridot (a San Carlos Rezervátumon) és Globe, a rezervátum határához közeli bányászváros a helyszíne a könyvben lejegyzett történeteknek.

A címben szereplő apacs szó – *inashood* – eredetileg a *hosszú fekete ing* viselőjét, a katolikus miszionáriust jelölte, később általánosan elterjedt megnevezésévé vált mindazoknak a fehér papoknak, miszionáriusoknak és lelkészeknek, akik – reverendában, palástban, öltönyben vagy farmerban – Jézust és a keresztény vallást prédikálták az apacs közösségekben.

Amikor a WELS fenntartásában álló első indián¹ missziót 1892-ben megalapították, tudatosan olyan népcsoportot kerestek, akik között még egyetlen felekezet sem vetette meg a lábát. Az erős baptista, holland református, presbiteriánus és metodista jelenlét nem sok teret hagyott számukra. Végül rátaláltak az Arizona közepi részén élő *nyugati apacsok* közé tartozó *coyotero* és *pinaleño* csoportokra. A közöttük végzett missziói munka történetét dolgozza fel a könyv a kezdetektől napjainkig, méghozzá elismerésre méltó részletességgel.

A szerző, Eric Hartzell 1976-ban végzett a Wisconsin Lutheran Seminaryn. Második generációs miszionáriusként – édesapja, Howard Eugene Hartzell harminc éven át szolgált az apacs misszióban – gyermekkori emlékeire és bennfentes információkra is támaszkodhat. Célja nem kevesebb, mint megmutatni azt, „ami valójában volt”. A felhasznált források mennyisége és sokrétősége imponáló, a szerző a felekezeti újságokban megjelent cikkeken és a hivatalos levelezéseken kívül német nyelvű kéziratokra, korabeli magánlevelekre és egyéb saját gyűjtésű belső dokumentumokra is hivatkozik. Az „ami valójában volt” tehát egy felekezeti elkötelezettségű belső narratívát jelent, és mi sem olvashatjuk másképp.

Már az előszóban találkozunk az apologetikus alapállással, amely az egész könyvet áthatja. Ma-napság a keresztény missziókat az őslakos kultúrák lerombolásával vádolják. Hartzell álláspontja szerint épp ellenkezőleg, azok valójában a nyelv megőrzésében és a haldokló közösségek emberhez méltó

¹ A korabeli források így hivatkoznak az amerikai őslakosokra. Mivel a magyar nyelvben a szó nem félreérthető, és nem is tapad hozzá negatív konnotáció, úgy gondolom, hogy bizonyos összefüggésekben használható.

tó életfeltételeinek biztosításában játszottak hangsúlyos szerepet. Könyvét *love story*ként értelmezi, a mindenkori *inashood* és az apacs nép mindkét fél részéről nehezen kiküzdött, de elkötelezett és kölcsönös szeretetének történeteként. Stílusa ehhez illően gyakran szenvedélyes és emelt hangvétellű, egyes szövegrészek nyelvezete sok szempontból hasonlít az 1900-as évek első harmadának missziói történeteire. Hartzell véleménye szerint a misszionáriusok az apacs kultúrának csupán azokat az elemeit akarták kigyomlálni, amelyeket ma is elítélünk: az ikrek meggyilkolását, az idősek önkéntes, kötelező kivonulását a közösségből és egyéb hasonló szokásokat (4. o.). Úgy gondolja, az oktatásnak kiemelten fontos szerepe volt – vagy lehetett volna – az életminőség javításában, vagyis a kényszerű asszimiláció sikerében. Ezzel összhangban egy teljes fejezetet szentel az iskolák történetének, valamint egy másikat az árvaháznak. Végül a könyv utolsó harmadában lebilincselő személyes történeteket oszt meg az olvasókkal, a függelékben pedig csatolt leveleket és jubileumi beszédeket találunk.

Mint korábban említettem, Hartzell gyermekkori emlékei felidézésével indítja el nagy ívű beszámolóját, amely struktúráját tekintve a folytonos időutazások könyve. Sokszor ugrunk vissza az apacs háborúk díszletei közé, hogy meglássuk azt a történelmi múltat, amely az őslakos közösségben elevenen él mind a mai napig. Látjuk a költői képekkel lefestett arizonai tájat, amint felfegyverzett harcosok nyargalnak rajta, amint az első missziói iskola felépül, végül látjuk, ahogy a kis Eric álmosan kiszáll a sárga Fordból, hogy először nézzen szét új otthonában. 1955-ben járunk ekkor. Kevéssel utána a misszió kezdetének nehézségei közé csöppenünk, az első misszionáriusokat láthatjuk a reménység és a kudarc hullámai között vergődni egy olyan ismeretlen szabályok szerint működő környezetben, ahol még a nyelv elsajátítása is csaknem kivitelezhetetlen feladat. Az utánuk következő misszionáriusnemzedékek már valamivel könnyebben boldogultak, melléjük szegődve megismerhetjük azokat az elkötelezett embereket, akik teljes életüket a misszió ügyének szentelték. A könyvben szereplő huszonhárom misszionáriust ilyen szempontok alapján válogatott társaságnak tekinthetjük, hiszen a könyv hetedik mellékletében összesen hetvenhárom pásztor neve szerepel. Ez jól illusztrálja, milyen nehéz terep volt az őslakosok közti szolgálat.

Mintegy mellékesen meg kell említenem, hogy a kötet olvasása közben egy eléggé nehezen kezelhető problémával szembesültem. Az egyes lelkészek teljes életútját páronként vagy külön-külön fejezetben olvashatjuk. Ennek nagy előnye akkor mutatkozik meg, ha egyik vagy másik személy történetét kiemelten, teljességében szeretnénk követni. Van azonban hátránya is: mivel egy-egy eseményben többen is részt vettek, a könyv folyamatos olvasása során sok az ismételtség. Az olvasóban – főleg, ha elektronikus könyvet tart a kezében – többször is felmerülhet a gyanú, hogy rossz helyre lapozott, hiszen egyik-másik történettel korábban már találkozott, esetenként szó szerint ugyanúgy.

A misszió kiemelkedő személyiségeinek bemutatása során Hartzell első helyen említi a „misszionált” nép legjelentősebb képviselőjét, Alchey főnököt. Ő az 1880-as években, az apacs háborúk utolsó fejezetében Crook tábornok oldalán magas rangú felderítőként szolgált. Híres vadnyugati figuraként, afféle történelmi celebként ma is népszerű a téma iránt érdeklődők körében. Hartzell segítségével bepillantást nyerünk élete utolsó éveibe. A törzs vezetőjeként 1921-ben földet ajándékozott a missziónak, ezzel megnyitva az utat a lutheránus templom (mai nevén Whiteriver Lutheran Church of the Open Bible) építéséhez. Később határozottan leszögezte: ez az egyetlen templom a rezervátumban, amelynek jelenlétét ujjlenyomatával legitimálta (91. o.). Személyesen nyitotta meg a templom ajtaját, majd megkeresztelkedett, és mintegy száz embere követte őt. Tudjuk, hogy élete végéig támogatta Jézus ügyét, halála után pedig – saját kérésére – a templom eredeti kulcsával a kezében temették el. Ezek fontos, szép és szimbolikus történetek, amelyek fényében eléggé feltűnő, hogy Alchey tetteinek jelentősége nem tükröződik a könyv szerkezetében. Míg az apacs hívekkel foglalkozó hatodik fejezeten a három legjelentősebb őslakos szerep-

lő osztozik, tíz fejezet dolgozza fel a fehér misszionáriusok személyes történeteit, kimerítő részletességgel. Alchesay mindössze huszonnégy oldalt kap a 388-ból, ebből tizennyolcat tesz ki az apacs háborúk közismert katonai és történelmi dokumentumaiból összeollózott ismertető. Arról, hogy mit tett és mondott a megtérése és halála közti években, csak töredékes információkat kapunk. Nem gondolom, hogy Hartzell éppen ebben a kérdésben vált felszínes kutatóvá, inkább a források hiánya lehet a szükséztűzés oka.

Ki kell térnem egy jelenségre, amely rendkívül zavarba ejtő. A területre telepített apacsok annak idején katonai azonosítót kaptak, amely egy nagybetűből és egy hozzákapcsolt számból állt. Alchesay volt A-1, az ő leszármazottai az A-sorozat számait kapták. Manuel főnök volt M-1, az M-sorozat patriarchája, és így tovább. A lutheránus lelkész Edgar Guenther ma is létező *zöld könyvébe* a gyülekezet anyakönyvi adatait jegyezte be, köztük a katonai azonosítókat. Ezeket azután a legnagyobb közvetlenséggel használták a nehezen megjegyezhető apacs nevek helyett. Így kerülhetett be a következő idézet Hartzell könyvébe: „Sokszor táboroztam [...] R-14-gyel, és R-25 is jó barátom volt. [...] Sokat gondolok M-22-re. Vajon A-4 még mindig Tsae-chi mellett táborozik?”² (186. o.) Összességében is úgy tűnik, a misszió sikereit megalapozó és kibontakoztató apacs hívek emlékének ápolása nem a legerősebb oldala a *love story*nak.

Ami a válogatott huszónhármak listáját illeti, John Plocher (1893–1899) és George Adascheck (1893–1894) nem maradhattak ki, hiszen ők voltak az elsőként kiküldött pásztorok. Mint láthatjuk, Adascheck hamar megfutamodott, de a megtisztelő címet sikerült megőriznie. Megismerhetjük a misszionáriusklánokat, a Guenther, Albrechts, Uplegger, Nitz családokat, a lelkészeket és házastársaikat, akik sok esetben szintén misszionáriuscsaládból származtak. És a többiek – P. Koehler, P. Mayerhoff, M. Wehausen, A. Sitz és még sorolhatnám – valamennyien komoly munkát végeztek és jelentős eredményeket értek el a misszió életében. Gyakorlatilag valamennyien ugyanazokkal az elkeserítő körülményekkel néztek szembe. A külmiszióknál szokásos módon két tűz között álltak, egyaránt érzékenyen kellett viszonyulniuk a helyi hatalom, valamint a távoli adományozók és általuk befolyásolt egyházi felettesek kívánságaihoz. Utóbbiak jellemzően egyáltalán nem értették a helyi missziói munka sajátos kihívásait, és az alulfinanszírozott állomásokon szolgáló, alulfizetett és magukra hagyott pásztoroktól irreális teljesítményt vártak el. Természetesen – és ez sem felekezeti sajátosság – ésszerűtlen döntésekkel is akadályozták a munkát. Utánpótlásként képzetlen és gyakorlatlan fiatalokat küldtek, a gyakorlott misszionáriusokat pedig öletszerűen helyezték át egyik állomáshelyről a másikra. Mivel az apacsok végtelenül bizalmatlannak és távolságtartónak bizonyultak, a kiépült személyes kapcsolatok megszakítása volt a legnagyobb kár, amit az átgondolatlan döntések okoztak. Mindezekon felül a lelkészeknek egymást is el kellett viselniük, és a beszámolók alapján úgy tűnik, ez is sok nehézség forrása volt. Hartzell nem is igyekszik elrejteti az emberi gyengeség megnyilvánulásait.

Végül meg kell említeni egy különleges személyt. Pastor Gustav Harders volt a misszió első szuperintendense. Ő volt a „misszionáriusok misszionáriusa”, aki minden emberrel szót értett, a Globban dolgozó kínaiakkal, szíriaiakkal, zsidókkal, angolokkal és persze az apacsokkal is. Krónikus betegsége ellenére 1907-től egészen 1917-ig, haláláig szolgált a misszióban. Ha valakiről, róla valóban elmondhatjuk, hogy szerette az embereket. Több terhet vállalt, mint bárki más, több utazást, kitar-
több elkötelezettséget a rezervátum lakóinak jogait illetően. Egy ízben Washingtonba utazott, hogy egy apacs lány sorsáról tárgyaljon az Egyesült Államok elnökével (166. o.).

² E. Arnold Sitz lelkész magánlevele. Az 1920-as évek elején ez talán még elnézhető praktikus megoldás volt, ám az a tény, hogy E. Guenther egyik beszédében még 1993-ban is előfordult ez a gyakorlat, nehéz kérdéseket vet fel. Lásd: *The Ministry among the Apaches after 100 Years*. <https://essays.wisluhsem.org:8080/bitstream/handle/123456789/1900/GuentherMinistry.pdf>. (Letöltés: 2024. november 29.)

A tőle származó idézetek is önmagukért beszélnek:

„Aki megismeri az apacsot olyannak, amilyen valójában, aki meglátja őt az elriasztó maszk nélkül, nem tud másképp gondolni rá, mint szívből jövő együttérzéssel és keserű fájdalommal. Együttérzéssel, mert nagyon szeretne segíteni rajta, és keserőséggel, mert nem tudja, hogyan segíthetne. [...] Az apacs olyan ember, aki elveszítette a létezés örömét, aki számára az élet mint kényszer és mint lehetőség egyaránt keserűség; az apacs olyan ember, akinek nincs reménye.” (159. o.)

Gustav Harders nemcsak misszionárius, hanem tehetséges író is volt. Három önéletrajzi alapokra felépített, a *missionary fiction* műfajba tartozó regényében³ szép példáját látjuk annak a türelmes, figyelő és együttérző szeretetnek, amely sokakban „jézusi” benyomást keltett. Egy olyan lelkipásztort ismerünk meg, aki elismeri az apacs *medicine man* emberi nagyságát, és egyenlő félként, tisztelettel beszélget vele Jézus titkáról. Ez a hit kérdéseiben magabiztos, ám mégis szabad szellemiség Harders utódaira már kevésbé volt jellemző.

Hartzell könyve viszonylag keveset foglalkozik a legutóbbi idők fejleményeivel, más forrásokból viszont tudhatjuk, hogy a WELS missziója ma is működik, a hívek negyedik-ötödik generációja látogatja már az istentiszteleteket. A nyolc gyülekezetnek körülbelül 3600 tagja van.⁴ A szervezet a konzervatív lutheranizmus markáns képviselőjévé vált. A rezervátumi körülmények manapság sem kedvezőbbek, ha az apacsok reményét keressük, éppen úgy járhatunk, mint annak idején Harders. A generációkon átívelő traumák a mai társadalmi viszonyok között sem tudnak gyógyulni. Az alkoholizmus, drog- és emberkereskedelem, bandaháborúk terepévé vált közösségekben a fiatalok öngyilkossági rátája több mint kétszerese a nemzeti átlagnak. (Ez a szám már egy rendkívül sikeres megelőző program eredménye, korábban a négyszerese volt.) Természetesen a gyülekezetek lelkészei ma is igyekeznek mindent megtenni, amit tudnak. Talán a régiek történetei vigasztaló és inspiráló erővel segíthetik őket a nehézségek között.

Ajánlom a könyvet mindazoknak, akiket a lutheránus egyházak missziói gyakorlata mikrotörténelmi perspektívából is érdekel, és azoknak is, akik egyszerűen csak szeretnek missziói történeteket olvasni. Továbbá ajánlom mindenkinek, aki szeretne megszabadulni az észak-amerikai őslakosokkal kapcsolatos hollywoodi sztereotípiáktól.

Felhasznált irodalom

REUSS András 1982. Evangélikusok Észak-Amerikában. *Lelkipásztor*, 57. évf. 3. sz. 143–149. o.

GUENTHER, Alchesay Arthur 1993. *The Ministry among the Apaches after 100 Years*. Arizona Pastoral Conference at Grace Evangelical Lutheran Church, San Carlos, Arizona, May 4–5, 1993. Online dokumentum. Web: <http://essays.wisluthsem.org:8080/bitstream/handle/123456789/1900/GuentherMinistry.pdf>. (Letöltés: 2025. január 5.) 1. o.

BROWN, Lenard E. 1963. *The Arizona Apaches and Christianization. A Study of Lutheran Missionary Activity, 1893–1943*. University of Arizona, Tucson.

KEISER, Albert 1922. *Lutheran Mission Work among the American Indians*. Augsburg Publishing House, Minneapolis, Minnesota.

³ Yaalahn: *Die Geschichte einer Indianerliebe* (1911); *Wille gegen Wille: Indianerroman* (1916); *La Paloma. Eine Geschichte von Lust und Leid aus den Lagern der Indianer und Mexikaner im Westen Nord-Amerikas* (1913).

⁴ Daniel J. Rautenberg – Debbie K. Dietrich: *Reaching Native Christians. WELS Christ's Love, Our Calling*. <https://wels.net/reaching-native-christians/>. (2024. november 29.)